

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

**Наступність у діяльності
загальноосвітньої
та професійної школи
в профільному навчанні**

Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції
27 січня 2009 р.

ДОНЕЦЬК – 2009

ЄРМАКОВА З.І.	Комунікативна компетентність як основа професійно-особистісного самовизначення	70
ДЖЕДЖЕРА К.В.	Формування культури спілкування як засіб професійного становлення майбутнього фахівця: операціональний аспект	76
КЛЮШКИН В.И.	Социокультурная концепция постдипломного педагогического образования	83
СИГНАЇВСЬКА І.В., КАТЮК Я.Л.	Професійна самосвідомість керівників ПТНЗ: особливості розвитку у процесі підвищення кваліфікації	86
ВАКУЛІЧ Т.М.	Психологічні проблеми професійної самореалізації жінки	90
МІКУЛАК М.М.	Сучасні гендерні проблеми професійної самореалізації жінок в Україні	98
ЛАВРОВА Л.В.	Оволодіння учнями життєвими навичками збереження здоров'я	100
БРЮХОВЕЦЬКА О.В.	Психологічні особливості ефективного управління загальноосвітнім навчальним закладом як проблема психологічної теорії і практики	102
ІЩЕНКО В.І.	Єдність теорії і практики у підготовці майбутнього вчителя природничих дисциплін до самоосвітньої діяльності	109
СЕКЦІЯ 2. ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....		115
ПОДОЛЯК В.О.	Узагальнення класифікацій світового господарства та професій як засіб обґрунтованого професійного самовизначення особистості	115
ХАРАГИРЛО В.Е.	Системный подход к профессиональной ориентации учащихся	121
БОЛТЕНКО О.И.	Профориентационная работа в условиях рыночной экономики	126
РУДЕНКО Л.А.	Роль психологічної служби системи профтехосвіти у вирішенні проблеми професійного самовизначення молоді	132

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ: ОПЕРАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

За умов переходу до ринкової економіки в нашій країні привертають увагу проблеми, пов'язані з перспективами подальшого суспільного розвитку. До них належать питання високоякісної підготовки фахівців, здатних до компетентної, творчої реалізації отриманих знань у обраній галузі трудової діяльності. Попит на професіоналів є об'єктивно зумовленим потребою у розбудові всіх суспільних інститутів на нових економічних засадах. З іншого боку, успішне професійне становлення фахівця є суб'єктивно необхідним, оскільки забезпечує досягнення ним високого рівня професійної майстерності, що, в свою чергу, дає можливість для конкурування на сучасному ринку праці.

Відомо, що становлення професіонала – тривалий багатоступеневий процес діалектичного переходу від однієї якості його особистісного розвитку до іншої, що дозволяє застосувати отримані можливості у професійній практиці [4, с. 58].

Не викликає сумніву, що важливу роль у цьому процесі виконують вищі навчальні заклади. Хоча ними накопичено чималий досвід підготовки кадрів для різних галузей, реалії сьогодення вимагають подальшого удосконалення сфери професійної освіти, забезпечення відповідності майбутніх фахівців вимогам часу.

Дослідження вітчизняних учених (В. Гриньова, Н. Дупак, Н. Крилова, В. Лугового, О. Рудницької, В. Сергєєва, Н. Статінова, Ю. Фокіна) переконують нас у тому, що в центрі освітніх перетворень має знаходитися проблема формування особистісної культури майбутніх фахівців. Так, варто погодитися з Ю. Фокіним, який стверджує, що засвоєння студентом загальнокультурної складової вищої освіти дає змогу досягнути той її зміст, котрий «сприяє перспективам розвитку людяності у людства», становленню випускника як інтелігента та професіонала [6, с. 77].

В умовах інтенсифікації комунікативних зв'язків та глобалізації суспільних процесів підготовка професіонала як людини культури має включати у себе завдання з формування культури спілкування. Адже саме у спілкуванні стає можливим засвоєння досвіду, виробляється необхідне для професійного самовизначення ставлення людини до навколишнього і до себе, відбувається досягнення сенсу діяльності та взаємодії з колегами.

Підтвердження щодо слушності цього висновку знаходимо у праці Н. Дупак. Аналізуючи напрями модернізації системи професійної освіти, автор наголошує на необхідності розвитку інформаційної культури майбутніх фахівців та зокрема забезпечення сформованості в них системи комунікативних якостей, які уможливають швидку адаптацію до виробничих ситуацій, побудову продуктивних міжособистісних відносин у колективі, плідної взаємодії, виконання керівних функцій тощо [3, с. 331, 335].

Зазначимо, що у розв'язанні проблеми формування культури спілкування можна спиратися на досить потужну теоретичну основу: положення щодо формування культури особистості (М. Каган, Л. Могильний, А. Флієр) та шляхи формування культури спілкування особистості (О. Даниленко, Т. Іванова, П. Решетников, І. Тимченко, Г. Чайка, Т. Чмут); наукові праці, в яких аналізується сутність культури спілкування (Д. Балдинюк, І. Мачуська, Г. Потиліко, О. Савруцька) та розглядається саме спілкування (Г. Андреева, О. Бодалев, Н. Казаринова, В. Куниціна, Б. Паригін, В. Погольша) і розкривається взаємозв'язок між об'єктивними та суб'єктивними чинниками комунікативного процесу (Б. Ананьев, І. Льєва, О. Ковальов, Б. Ломов, В. Мясичев, С. Рубінштейн).

Останнім часом опубліковано чимало наукових праць, в яких висвітлюються окремі аспекти щодо формування культури спілкування: удосконалення комунікативних умінь (М. Ісаснко, О. Яковліва), розвиток мовленнєвої культури (Л. Лучкіна, К. Климова), підвищення комунікативної культури (С. Макаренко).

Водночас, як засвідчує практика, професійна підготовка у вищих навчальних закладах нерідко має вузьку спрямованість і переважно зорієнтована на забезпечення відповідності специфіці трудової діяльності у конкретній галузі. Внаслідок цього втрачаються суттєві можливості стосовно забезпечення культурної ідентифікації студентської молоді, що значно збіднює процеси професійного становлення майбутніх фахівців.

Відтак, є підстави вважати таку ситуацію кризовою. Адже, як слушно зазначає О. Баскаков, «...у нас сформувався тип людей – вузьких спеціалістів з вищою освітою, професіоналів у своїй справі, але неосвічених у загальнокультурному відношенні. Властиве їм індивідуально-технократичне мислення являє собою світогляд, для якого приватна мета важливіше загальнолюдських інтересів, техніка важливіше людини і її цінностей, що призводить до руйнівних явищ в екології, здоров'ї людини, значного зниження рівня моралі» [2, с. 14 – 15].

Як наслідок, у контексті засвоєння складової культури студенти виявляються недостатньо готовими до спілкування як в університетському, так у професійно-трудоному середовищі, не володіють потрібними комунікативними вміннями, а це негативно позначається на операціональному забезпеченні майбутніми фахівцями комунікативних процесів.

Зважаючи на те, що операціональний аспект культури спілкування є недостатньо вивченим, у цій статті ми маємо на меті повідомити про результати дослідження стосовно стану оволодіння студентами такими операціональними складовими комунікативного досвіду, як засоби спілкування та комунікативні вміння, та запропонувати певні шляхи їхнього вдосконалення.

У проведеному нами дослідженні брали участь студенти Рівненського державного гуманітарного університету, Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України (Рівненський факультет), Рівненського інституту Всеукраїнського міжнародного університету розвитку людини «Україна» (всього 540 осіб).

З'ясування наявності засобів спілкування здійснювалось у двох напрямках: за першим з них було констатовано стан оволодіння студентами мистецьких спеціальностей вербальними засобами, а за другим – стан опанування невербальними засобами.

У першому випадку ми приділили увагу визначенню обсягу лексичного ресурсу та відповідності мовлення студентів існуючим нормам і правилам (правильності мовлення). З цією метою було проведено аналіз текстів самостійних, контрольних і курсових робіт, заяв, творів та інших письмових продуктів, а також

виявлено особливості усного мовлення студентів за такими оцінними параметрами, як: а) «достатньо-недостатньо» – для з'ясування обсягу активного і пасивного лексичного ресурсу (у тому числі, обсягу спеціальних термінів, необхідних для професійної діяльності); б) «правильно-неправильно» («літературно-нелітературно») – для встановлення відповідності мовлення студентів нормам вимови та наголошування, правилам морфологічної, синтаксичної, лексичної та стилістичної регуляції (за Н. Бабич) [1].

Вважалося, що високого рівня сформованості показника досягли ті студенти, мовленню яких притаманні збалансованість активного та пасивного словників, достатність лексичного ресурсу для спілкування у сфері навчання, майбутньої професійної діяльності й побуту, дотримання сучасних лінгвістичних норм у письмовому та усному мовленні; середнього рівня – ті респонденти, лексичний ресурс яких визначався деякими перевагами пасивного словника над активним, певною обмеженістю лексичного ресурсу та окремими незначними порушеннями мовленнєвих нормативів; низького рівня – опитувані, для мовлення яких були характерними перевага пасивного словника над активним, нестача лексичного ресурсу для вираження думки, незнання термінології, значні нормативні відхилення, що негативно позначалися на правильності мовлення.

Отримані дані засвідчили, що високого рівня оволодіння вербальними засобами досягли 17% студентів. У мовленні 58% майбутніх фахівців зустрічалися певні лексичні обмеження, труднощі у використанні окремих термінів, окремі помилки та нормативні відхилення. У той же час 25% респондентів продемонстрували серйозні відхилення від літературних норм сучасної української мови.

Зазначимо, що у ході професійної підготовки спостерігалася певна динаміка у напрямі підвищення середнього рівня сформованості показника. Так, у процесі вивчення змісту письмових і усних продуктів мовленнєвої діяльності студентів старших курсів було зафіксовано позитивні зрушення в аспекті поповнення термінологічного запасу. Проте більшість студентів протягом усього терміну навчання стикалася з труднощами, пов'язаними з опануванням термінології та побудовою самостійних усних повідомлень у вигляді відповідей, виступів, доповідей тощо.

На наш погляд, збіднення активного лексичного ресурсу студентів є однією з причин поширеної на сьогодні заміни літературного слова сленгом. Його основу становлять інтерферентні явища та нелітературне слововживання: змішування норм різних мов та вживання іншомовних слів («суржику» – наприклад, «получив» замість «отримав», «требує» замість «вимагає», «помню» замість «пам'ятаю»), діалектної лексики (наприклад, «мешти» – взуття, «бараболя» – картопля, «кацорки» – руки «трускавки» – полуниці), просторічних слів (наприклад, брехун, дурень, насобачитись, ушкварити), слів-паразитів (на кшталт ну, значить, типу, коротше знаєш, так би мовити), лайливих і вульгарних слів (наприклад, пика, баньки, холера) жаргонізмів (наприклад, «капец» – кінець, «лажа» – неприємність, «отпад» – визнання виключності предмета чи явища, «фішка» – принцип).

На запитання щодо причин вживання сленгу, студенти пояснювали розповсюдження цього явища його доступністю для розуміння, влучністю висловлювання, оригінальністю, отриманням можливості бути такими, як усі. Аналіз зібраного словника сленгових слів та виразів засвідчив їхнє неодноразове використання для позначення широкого спектру предметів, явищ та дій, в тому числі професійного значення, прикладом чого були вирази типу «клава» – клавіатура, «тролейбус» – глядацький зал, «лабати» – ґрати, «лабух» – музикант тощо.

Суттєву проблему сьогодні становить й активна популяризація у студентському середовищі ненормативної лексики. При цьому, відповіді студентів на запитання бесіди стосовно причин її використання дали змогу констатувати, що 7% з них вважають таке явище нормальним у будь-якому спілкуванні; 59% – нормальним на побутовому рівні спілкування серед однолітків; 12% – використовують інвективи, щоб не відрізнитись від інших, 21% – намагаються утриматись від цих лексичних порушень, 13% – категорично засуджують подібні відхилення і пояснюють їх невихованістю, навіть аморальністю тих, хто вживає цю лексику.

Таким чином, у ході вивчення особливостей мовлення студентів нами було виявлено труднощі, пов'язані з дотриманням його понятійної та предметної точності, досягненням предметної й понятійної логічності, забезпеченням виразності, доречності слововживання та форм спілкування. До основних проблем письмового мовлення студентів належали: порушення стилістичних норм (допущення стильового дисонансу), використання іншомовних слів (переважно російських), а також окремі порушення граматичних (зокрема, синтаксичних) та пунктуаційних правил. Найбільше порушень було виявлено у тих текстах, де студентам доводилося самостійно формулювати свою думку, не маючи доступу до будь-яких довідникових чи літературних джерел. В усному мовленні майбутніх фахівців спостерігалися окремі порушення стилістичних (стосовно регулювання й вибору слова та синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування та стилю викладу) та лексичних (стосовно регулювання вибору слова відповідно до змісту й мети висловлювання, забруднення нелітературними виразами) норм. Це було підставою для констатації недостатнього рівня засвоєння майбутніми фахівцями системи вербальних засобів спілкування.

Для з'ясування рівнів опанування студентами системою невербальних засобів було використано тестову методику розв'язання ситуативних завдань – переліку взаємопов'язаних завдань, які вимагали реалізувати у запропонованих ситуаціях найхарактерніші аспекти спілкування: повідомлення, слухання, вплив на партнера, колективне обговорення проблем, публічний виступ, конфлікт.

Отримані результати оцінювалися за ознаками достатності (широти і різноманітності обсягу) та оптимальності (доцільності, успішності) невербальних засобів, якими володіли студенти. Ми констатували певну обмеженість у оволодінні досліджуваними цією складовою комунікативного досвіду, а також труднощі її застосування в ситуаціях, що вимагали колективного обговорення проблем, у ході публічних виступів та під час розв'язання конфліктів. Високий рівень сформованості показника було виявлено у 19% опитуваних; середній – у 59%; низький – у 22% учасників експерименту.

Нами було зафіксовано певне зростання обсягу та вдосконалення якості досліджуваних засобів протягом терміну професійної підготовки. Про це свідчили результати, продемонстровані представниками старших курсів – отриманий ними середній результат значно перевищував показники студентів-першокурсників (на 12%).

Для вивчення рівнів сформованості комунікативних умінь використовувались ті ж ситуативні завдання, що й у процесі дослідження стану сформованості системи невербальних засобів – опитуваним пропонували зробити повідомлення, підготувати публічний виступ, здійснити вплив на партнера, обрати тактику розв'язання конфліктної ситуації, взяти участь у колективному обговоренні проблем. Результати розв'язання завдань аналізувалися за ознаками обсягу (достатності, широти й різноманітності) комунікативних умінь та їх ефективності (швидкості, доцільності й результативності спілкування).

До критеріїв оцінки за першою ознакою належали: а) ефективність мовлення: доцільність та влучність повідомлень, наявність звернень до досвіду співрозмовника, привітність, демонстрація поваги й розуміння співрозмовника; б) ефективність слухання: пасивного – виявлення уваги до співрозмовника, застосування влучних реплік; активного – використання коментарів, перефразування, підтримки, уточнення, резюмування; емпатійного – наявність емоційних відгуків на зміст повідомлення, стан співрозмовника у вигляді емоційних реакцій і вербальних відповідей; в) ефективність донесення змісту та смислу повідомлення: застосування розподілу повідомлення на смислові частини, влучність слів і термінів, стрункність логіки викладу, вагомість аргументації, здатність до підведення підсумків; г) результативність прийомів впливу на співрозмовника (психологічного зараження, навіювання, наслідування, переконування); д) продуктивність самопрезентації; е) ефективність ритуалізації спілкування, тобто відповідність комунікативних дій приписам етикету.

Оцінка ефективності комунікативних дій здійснювалася за критеріями, запропонованими Є. Руденським [5]. Зокрема ми досліджували: а) технологічні уміння за наявності здатності правильно вступати у процес взаємодії та підтримувати спілкування, стимулювати активність (власну та співрозмовника), бути адаптивними, прогнозувати розвиток ситуації та підбирати відповідний стиль спілкування, долати бар'єри та труднощі спілкування, встановлювати зворотній зв'язок із співрозмовником (співрозмовниками), обирати відповідні культурним нормам вербальні та невербальні засоби спілкування, здійснювати оформлення своєї зовнішності; б) перцептивно-рефлексивні уміння – за наявності здатностей виявляти спостережливості, проникливість, адекватно оцінювати співрозмовника (співрозмовників) та ситуацію спілкування, моделювати особистість співрозмовника та наслідки спілкування, формувати відповідне дійсності уявлення про роль співрозмовника і свою у ситуації спілкування, про цілі, цінності, інтереси, настрої, які виникають у певній ситуації спілкування; в) уміння керувати своєю поведінкою, тобто виявляти увагу, повагу, стриманість, впевненість, привабливість, піднесення, доступність, неприступність, вихованість та інші якості, необхідні у конкретній ситуації спілкування, здійснювати контроль за ситуацією спілкування (оцінювати стан співрозмовника, будувати відповідні комунікативні дії, прогнозувати можливі шляхи розвитку спілкування) та самоконтроль за своїми комунікативними діями.

Отримані дані дали змогу визначити рівні сформованості комунікативних умінь студентів і зафіксувати перевагу низького (у 27% опитуваних) та середнього (у 67% опитуваних) рівнів. Нами було виявлено певну нестачу комунікативних умінь, яка була особливо помітною у студентів першого курсу. З роками навчання спостерігалася деяка позитивна динаміка в напрямі вдосконалення комунікативної поведінки. Так, серед студентів старших курсів було виявлено на 5% більше осіб, які спілкувалися успішно, і на 9% - тих, котрі стикалися лише з окремими, переважно незначними операціональними труднощами, що стосувалися формування стилю спілкування та вироблення адекватного характеру міжособистісної взаємодії. Однак, проблематичним бачиться те, що більшість студентів досягли за час своєї професійної підготовки тільки середнього рівня сформованості комунікативних умінь, тобто не отримали достатніх можливостей для успішного спілкування.

За результатами дослідження, до основних труднощів реалізації спілкування належали: обмеженість прийомів активного слухання, недостатня аргументованість переконування, недостатній обсяг умінь щодо проведення колективних форм обговорення проблем (диспутів, дискусій, брейн-стормінгів, зборів тощо), підміна актуалізації маніпуляцією, обмеженість прийомів взаємодії з аудиторією

(монологічність мовлення, скутість читання текстів), обмежене або недоречне вербальне та невербальне забезпечення спілкування (у плані використання простору, часу, системи вокалізації), недосконалість телефонних розмов, листування, труднощі у виборі стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях.

На наш погляд, констатовані проблеми зумовлені передусім недостатньою обізнаністю з досліджуваним аспектом спілкування, труднощами щодо перенесення наявних знань у ситуацію комунікативної поведінки та стандартними підходами до реалізації спілкування, зокрема жорстким дотриманням засвоєних алгоритмів поведінки.

Відповідно бачиться доцільним удосконалити досліджувану складову культури спілкування студентів шляхом розширення системи знань про спілкування, вироблення ефективних комунікативних технологій, узгодження комунікативної поведінки з чільними суспільними вимогами, умовами ділового спілкування та нормами професійної етики. Накопичений дослідниками досвід та наші експериментальні дослідження засвідчують, що здійснити таку роботу можна через удосконалення методичних параметрів навчального процесу вищих навчальних закладів, а саме: а) поетапного впровадження системи спеціальних курсів (наприклад, «Основ етики і психології спілкування», «Етики ділового спілкування», «Професійної етики»), вивчення яких сприятиме зміцненню когнітивної основи спілкування; б) поєднання традиційних форм та методів навчання з нетрадиційними протягом вивчення цих курсів (лекція-конференція, семінар-конференція, семінар-дискусія, семінар-тренінг, семінар-гра; кейс-метод, метод інциденту, метод проєктів, ігрові методи, евристичні методи), що уможливить пошук нестандартних шляхів розв'язання комунікативних проблем, уміння виробляти виважені рішення, конструювати майбутні комунікативні ситуації, відпрацювати конкретні технологічні прийоми комунікативної поведінки, удосконалити комунікативний досвід завдяки імітації, інсценуванню та моделюванню такої поведінки й умов, в яких вона реалізується; в) гуманізації навчально-виховного процесу, що сприятиме налагодженню продуктивної взаємодії усіх учасників педагогічного процесу; в) формування у вищих навчальних закладах середовища культури, що дасть змогу виробити гідні для наслідування приклади спілкування та включити кожного студента до системи відносин високого культурного рівня.

Викладене переконує нас у тому, що підвищення якості підготовки фахівців у контексті оволодіння ними операціональними засобами спілкування вимагає якісно нових підходів до формування культури спілкування. Це спонукає нас до наступних досліджень у сфері пошуку ефективних шляхів забезпечення цього напрямку професійної підготовки. Зокрема викликають інтерес питання щодо формування особистісних регулятивних програм майбутніх фахівців, згідно з якими обираються ті чи інші комунікативні технології, виробляється характер комунікативної поведінки та обираються напрями її операціонального вдосконалення.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення : навч. посіб. для ун-тів / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 230 с.
2. Баскаков О.Я. Методологічні проблеми формування культури економічних кадрів у сучасних умовах / О.Я. Баскаков // Актуальні проблеми формування професійної та гуманістичної культури сучасного спеціаліста : тези доп. і наук. повідомлень Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20 – 22 вересня 1994 р. Ч.І. – С. 14–16.

3. Дупак Н. Модернізація системи професійної освіти: пошук нових стандартів / Н. Дупак // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №5. – С. 331 – 337.
4. Орлов В.Ф. Професійне становлення фахівця (з досвіду теоретико-методологічних досліджень / В.Ф. Орлов // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Хмельницький, 15-16 жовтня, 2003 р. / Хмельницький ун-т. - Поділля, 2003. – С. 56 – 64.
5. Руденский Е.В. Основы психотехнологии общения менеджера : учеб. пособие / Е.В. Руденский. – М. : Новосибирск, 1997. – 179 с.
6. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе : учеб. для студентов высш. учеб. заведений / Ю.Г. Фокин. – М. : Академия, 2002. – 224 с.

У статті розглядається проблема удосконалення операціонального аспекту культури спілкування у структурі професійної підготовки фахівців, презентовано результати дослідження стану оволодіння студентами вищих навчальних закладів операціональними складовими комунікативного досвіду, запропоновано шляхи його розвитку.

В статье рассматривается проблема усовершенствования операціонального аспекта культури общения в структуре профессиональной подготовки специалистов, представлено результаты исследования состояния овладения студентами высших учебных заведений операціональными составляющими комунікативного опыта, предложено пути его развития.

The problem of improvement of operations aspect of communication culture in the structure of specialists' professional training is examined in the given article. The research results of states of capture of the students of Higher Schools of the operations of the communication experience components are represented and the ways of its development are offered.